

підлягати той вид звільнення від покарання, що передбачений спеціальною нормою, або вид звільнення, який найбільшим чином покращує становище засудженого;

5) визначення того, що звільнення від покарання на підставі Указу Президента України про помилування має знайти свою додаткову регламентацію в Законі України «Про помилування».

10. *Підвищення ефективності нагляду за особами, звільненими від покарання.* Підвищити ефективність нагляду за особами, звільненими від покарання, вбачається можливим за рахунок:

1) установа положення про покладання обов'язків, передбачених ст. 76 КК України, на осіб, які умовно-достроково звільнені від відбування покарання та яким замінена невідбута частина покарання більш м'яким, що тягне настання негативних правових наслідків у разі їхнього невиконання;

2) установа положення про покладання певних обов'язків на осіб, які звільнені від подальшого відбування покарання через тяжку хворобу, що тягне настання негативних правових наслідків у разі їхнього невиконання;

3) установа нагляду за умовно-достроково звільненими особами та особами, звільненими від подальшого відбування покарання через хворобу.

Т. О. Михайліченко, к.ю.н., асистентка кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Полтава, Україна)

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ: ПИТАННЯ ДО РОЗДУМІВ

Чинний Кримінальний кодекс України (далі КК) передбачає 12 видів покарань, з яких аж 10 – основні. Проте окремі фахівці вважають, що de-facto законодавчий перелік є більшим, адже, наприклад, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, фактично є двома самостійними видами покарань²¹⁰.

Натомість, якщо брати за приклад кримінальне законодавство деяких країн

²¹⁰ Маляренко В. Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. – Київ: Фонд «Правова ініціатива», 2003. С. 156

Європейського Союзу, то передбачена там кількість основних видів покарань у рази менша. Зазвичай, це лише штраф та позбавлення волі (у т.ч. й довічне позбавлення волі як його різновид), як, наприклад, у Німеччині, Франції, Швеції. В Італії передбачено також арешт як різновид короткострокового позбавлення волі. У Нідерландах та Польщі основним видом покарання є також і громадські роботи, тоді як в інших державах законодавець частіше визнає їх додатковим видом покарання/стягнення.

То чи обґрунтованим є такий широкий перелік основних видів покарань в Україні? Чи повною мірою вони забезпечують досягнення поставленої мети покарання? Чи є вони, насправді, ефективними і такими, що необхідно залишити в новому КК України?

Так, призначаючи будь-яке із покарань до особи, яка вчинила злочин, суд, згідно з чинним КК України, переслідує ряд цілей (кара, виправлення особи, загальна і спеціальна превенція). Окрім того, воно має бути законним, справедливим, обґрунтованим та індивідуалізованим. Не менш важливим є вимога й щодо ефективності покарання, інакше цілі не будуть досягнуті. Однак анкетування серед суддів, яке було свого часу проведене М. В. В'юником, свідчить, що значна їх частина погоджується з тим, що перелік основних видів покарань можна скоротити. Зокрема, треба виключити виправні роботи (найбільш частий варіант), громадські роботи, службові обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, арешт, штраф, позбавлення права обіймати посади або займатися певною діяльністю, довічне позбавлення волі та навіть позбавлення волі на певний строк²¹¹. Важко сказати, якими мотивами керувалися судді, пропонуючи виключити штраф та строкове позбавлення волі, оскільки ці два види покарань найпоширеніші та досить часто призначаються судами до реального відбування не лише в Україні, але й у світі. Тому їх вилучення із переліку, на нашу думку, навряд чи є доцільним.

Отож, позиція щодо залишення штрафу (збільшивши строк розстрочки і розглянувши питання щодо його градації), позбавлення волі на певний строк, тримання в дисциплінарному батальйоні як спеціальне покарання для військовослужбовців і довічного позбавлення волі як найбільш суворого покарання в цілому сумніву не підлягає. Натомість доцільно було б позбутися в новому КК України таких основних видів покарань, як позбавлення права обіймати посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців.

211 В'юник М. В. Щодо питання оптимізації системи кримінальних покарань. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 148-155.

Позбавлення права обіймати посади або займатися певною діяльністю нині є змішаним видом покарань (ч. 3 ст. 51 та ч. 1 ст. 55 КК України). Однак випадків, коли чинний КК України передбачає його саме як основний вид всього 19 (!); натомість 216 разів цей вид покарання пропонується законодавцем як альтернативне додаткове покарання. Окрім того, вибірковий аналіз судової практики (50 вироків) цих 19 складів злочинів свідчить, що лише в 24 % випадків винним призначають цей основний вид покарання із його реальним відбуванням, а в 38 % справ особи звільняються від покарання на підставі амністії чи ч. 5 ст. 74, статей 75 та 49 КК. Також у 38 % випадків суд призначає інші альтернативні види покарань.

Тому найдоцільніше надалі віднести це покарання виключно до додаткових.

Треба визнати, що громадські роботи (ст. 56 КК України) сьогодні є недооціненими, адже саме вони можуть достатньо легко в багатьох випадках досягати всіх цілей покарання. У Європі, як і в світі в цілому, достатньо часто за нетяжкі злочини саме це покарання як основне чи додаткове застосовують до відомих людей (наприклад, до экс-прем'єр-міністра Італії С. Берлусконі, акторок Л. Лохан та Л. Лоулесс, англійського фтболіста У. Руні та ін.). Однак, вважаємо, що цей вид покарання, можливо, варто віднести до додаткових видів і призначати значно частіше, особливо поряд зі штрафом, оскільки штраф, на нашу думку, не завжди здатний забезпечити досягнення мети покарання. Поєднання цих двох видів покарань, звичайно, буде більш ефективним. Окрім цього, доцільно було б знизити віковий ценз для цього покарання з 16 до 14 р., адже саме суспільно корисні роботи матимуть значний виховний вплив на дітей. Водночас для того, щоб цей вид покарання (як основний або як додатковий) призначався частіше і досягав цілей, потрібні системні зміни в механізмі його відбування, оскільки в сьогоденній формі його існування він є не ефективним.

Виправні роботи – покарання, суть яких в обмеженні не тільки трудових прав засудженого шляхом покладання на нього обов'язку працювати в певному місці, а і його права власності шляхом відрахування частини його заробітку в дохід державного бюджету (ч. 1 ст. 57 КК). Водночас законодавець із кола працюючих осіб робить виняток для 14 категорій осіб, яким виправні роботи не можуть призначатись (ч. 2 ст. 57 КК України). Відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України, на засудженого до виправних робіт протягом строку, встановленого вирокі, покладаються такі обов'язки, як працювати за місцем його роботи (ч. 1 ст. 41); періодично з'являтися на реєстрацію до кримінально-виконавчої інспекції (ч. 6 ст. 41); встановлені заборони

на звільнення з роботи за власним бажанням (ч. 1 ст. 42) і виїзд за межі України без дозволу кримінально-виконавчої інспекції (ч. 4 ст. 42).

Варто наголосити, що за таких умов в кращому випадку (!) досягається лише 3 із 4 цілей покарання, а саме ціль виправлення засудженого за сучасних умов праці повністю «випадає» з ланцюга. Адже, як зазначається в літературі, виправлення полягає в тому, щоб шляхом активного примусового впливу на свідомість засудженого внести корективи в його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні, криміногенні настанови, змусити дотримуватися положень кримінального закону або, ще краще, спонукати до законослухняності, поваги до закону. Досягнення мети виправлення забезпечується самим призначенням покарання, режимом його відбування, залученням до праці, організацією навчання професії, переконанням, роз'ясненням кримінального законодавства, заходами виховного характеру та іншою освітньою роботою з засудженим. Але за реалій нинішніх умов у трудовому колективі, навіть великому, хто буде займатися переконаннями, роз'ясненнями, виховними заходами та освітньою роботою? У минулому цим займалися профспілки та місцеві партійні комуністичні інстанції. Зараз функції профспілки спрощені, функціонує багатопартійність, а нові органи/організації, які б перейняли на себе ці функції, відсутні і створені не будуть. Тому фактично за таких умов виправні роботи перетворилися на стягнення штрафу із розстрочкою. Більш прийнятний варіант - залишити штраф, але дозволити розстрочку до 3 чи, можливо, навіть до 5 років, оскільки в Україні вже є практика призначення цього покарання в розмірах понад 1 млн. гривень.

Службові обмеження для військовослужбовців є вузько орієнтованим покаранням, розрахованим виключно на військовослужбовців, і за своєю суттю є різновидом виправних робіт²¹². У КК України законодавець прямо передбачив лише 9 разів можливість застосувати до винного цей вид покарання, однак ч. 1 ст. 58 КК дозволяє замінити винному обмеження волі чи позбавлення волі строком не більше 2 р. на службові обмеження. Окрім того, у Єдиному державному реєстрі станом на 01.09.2019 р. міститься тільки 2 вироки, де до засуджених були застосовані службові обмеження (за угоди про визнання винуватості)²¹³. Враховуючи вищевикладене,

212 Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг.ред В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. та допов. – Т. 1 : Загальна частина. – Х.: «Право», 2013. – С. 376 . Науково-практичний коментар КК України / за ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 10-те вид., переробл. та допов. – К.: «Дакор», 2018. С. 1360

213 Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 18.12.2014 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42019850>; вирок Павлоградського міськрайонного суду

вважаємо за доцільне рекомендувати виключити цей вид покарання, як і виправні роботи, з переліку покарань.

Обмеження волі (чи обмеження свободи) треба або взагалі виключити, або суттєво реформувати. Адже, як справедливо відмічає К. А. Новікова, незважаючи на поширеність цього виду покарання у санкціях, практика його застосування є достатньо незначною. Окрім того, достатньо часто при призначенні його винному суд звільняє останнього від його реального відбування в порядку ст. 75 КК України²¹⁴. Варто зазначити, що аналіз судової практики за 2018-2019 рр. підтверджують висновки, що були зроблені К. А. Новіковою, тобто тенденція щодо цього покарання в цілому не змінюється. Тому доцільно було б, на нашу думку, глибше дослідити це питання разом із кримінологами та фахівцями у сфері кримінально-виконавчого права і вирішити, чи здатне обмеження волі за сучасних умов загалом досягати цілей, які поставлені у ч. 2 ст. 50 КК України. Якщо так, то чи потрібно змінювати механізм відбування цього виду покарання, щоб підвищити його «привабливість» для практичних працівників. І лише потім залишати чи видаляти обмеження волі з переліку покарань.

Дискусійним є й питання щодо необхідності збереження/видалення з переліку такого покарання, як арешт. Оскільки, з одного боку, загальновідомим і доведеним є факт ефективності короткострокового позбавлення волі. А з іншого, винні відбувають цей вид покарання у виправних колоніях та слідчих ізоляторах, при деяких із них окремо функціонують арештні доми. Наприклад, при Житомирській установі виконання покарань № 8 є арештний дім на 15 осіб²¹⁵. Однак в більшості випадків такий арештний дім є частиною СІЗО, де відведено кілька камер. Так у Черкаському слідчому ізоляторі для потреб арештного дому функціонують 3 камери²¹⁶. Спеціально ж створених, автономних установ, як це передбачено ст. 50 КВК України, й досі немає. Таку ситуацію не можна визнати задовільною. Також не можна забувати й про Конвенцію прав людини і основоположних свобод, яка є частиною нашого законодавства, та значну кількість рішень ЄСПЛ проти України, де основною скаргою заявників

Дніпропетровської області від 15.03.2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43395379>

214 Новікова К.А. Обмеження волі як вид покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / кер. роботи Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – 20 с.

215 Житомирська установа виконання покарань (№8). URL: http://ukrprison.org.ua/department_institutions/zhitomyrska/1209364640.

216 Черкаський слідчий ізолятор. URL: http://ukrprison.org.ua/department_institutions/cherkaska/1209396879&tw=%E0%F0%E5%F8%F2%ED%E8%E9+%E4%B3%EC.

були неналежні умови утримання засуджених. Треба звернути увагу й на проблему існування адміністративного арешту, який європейською спільнотою також за своєю суттю відноситься до кримінального покарання. Тому питання щодо залишення цього виду покарання в новому КК України потребує не просто самостійного дослідження, а симбіозу в роботі фахівців як з кримінального права, так і кримінально-виконавчого права. Водночас потрібні системні зміни, щоб це покарання стало справді ефективним.

Отже, на нашу думку, при укладенні концепції нового КК України, по-перше, варто значно скоротити перелік основних видів покарання шляхом віднесення їх до додаткових (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи) чи взагалі відмовитися від них (виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців). По-друге, для того, щоб реформа кримінальної юстиції, зокрема в аспекті системи покарань, була справді ефективною, варто залучити до неї також і спеціалістів з кримінально-виконавчого права, щоб запропонувати і впровадити системні зміни. Питання ж щодо доцільності існування надалі серед основних видів покарань обмеження волі та арешту потребує нових ґрунтовних досліджень.

О. М. Мусиченко, викладачка кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Миколаїв, Україна)

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ

Недопустимість аналогії кримінального закону, його можливість суттєво обмежити конституційні права людини обумовлює високі вимоги до формулювання кримінально-правових норм. Окрім того, норми повинні бути передбачуваними для кожного. Звичайно, суворе дотримання правил юридичної техніки при конструюванні кримінального закону має вагоме значення. На перший погляд, зрозумілість, точність формулювань передусім стосується норм Особливої частини КК України, що встановлює, які діяння є кримінально-караними і які можливі наслідки в разі їх вчинення. Однак це не зовсім так, оскільки невдалі законодавчі настанови в Загальній